

ARTICLE INFO

Received: 23th May 2024

Accepted: 30th May 2024

Online: 31th May 2024

KEYWORDS

Melody, music, dance,
theater, body makam
Buzruk, master-disciple,
tradition, orazibom, Ufori
Navo, Ufori Dugoh.

DANCE GROUPS IN KHORAZM DUTOR MAKAM AND SIX HALF MAKAMS

Baltayev Umid Rustamovich

Urgench State University

Teacher of the "Art" department

Email: umidbaltaev1981@urdu.uz

<https://doi.org/10.5281/zenodo.11399278>

ABSTRACT

This article is written about the dance art of the Khorezm local style and traditional professional music of the Uzbek people, which are closely related to status. Information about the emergence, history, development of dance art and its differences and similarities with other genres in Uzbek music is presented.

ХОРАЗМ ДУТОР МАҚОМЛАРИ ВА ОЛТИ ЯРИМ МАҚОМЛАРИДА РАҚС ТУРКУМЛАРИ

Балтаев Умид Рустамович

Урганч Давлат университети

“Санъат” кафедраси ўқитувчиси

Email: umidbaltaev1981@urdu.uz

<https://doi.org/10.5281/zenodo.11399278>

ARTICLE INFO

Received: 23th May 2024

Accepted: 30th May 2024

Online: 31th May 2024

KEYWORDS

Куй, муסיқа, рақс,
театр, тани мақоми
Бузрук, усто-шогирд,
анъана, оразибом, уфори
Наво, уфори Дугоҳ.

ABSTRACT

Ушбу мақола ўзбек халқининг Хоразм маҳаллий услубига хос рақс санъати ва анъанавий касбий муסיқа бўлмиш мақомлар билан чамбарчас боғлиқ томонлари ҳақида ёзилган. Рақс санъатини пайдо бўлиши, тарихи, ривожланиш ва унинг ўзбек муסיқа ижодида бошқа жанрлардан фарқли ҳамда ўхшаш томонлари тўғрисида маълумот келтирилган.

Кириш. Юртимизда муסיқа қадриятларимизни тарихий ва назарий асосларини ўрганиш, уларни сақлаб қолиш борасида сўнги йилларда қатор қарор ва фармонлар қабул қилинган[1]. Ушбу қарор ва фармонлардан келиб чиққан ҳолда Ўзбекистонда мавжуд бўлган маҳаллий услубларига хос ҳудудларда рақс санъатини ривожлантириш назарда тутилган. Халқимизнинг маънавий савияси ва эстетик тарбиясини юксалтиришда муҳим аҳамиятга эга бўлган рақс санъатини ҳар томонлама ривожлантириш, ёш авлодни миллий ва жаҳон рақс санъатининг номуналаридан кенг

бахраманд этишни замоннинг ўзи талаб этмоқда. Рақс санъати соҳасида “устоз-шогирд” анъаналарига асосланган рақс мактабларини яратиш кадрлар тайёрлаш, илмий салоҳиятдан самаралари фойдаланган холда илм-фанни ривожлантириш назарда тутилган[2]. Рақс санъати миллий мусиқий қадриятларимиздан бири ҳисобланади.

Адабиётлар шарҳи. Рақс ижрочилиги ва рақс куйлари борасида кейинги давр билимдон устоз санъаткорлардан Г. Матякубова ва мусиқашунос олим Ш. Эшжонова, Г. Рахимова, Т. Кличев, О. Матякубов, Р. Болтаевнинг олиб борган изланишлари ва тадқиқотлари диққатга сазовордир. Г. Матякубованинг 2017 йилда чоп этилган “Лазги” номли китоби ва О. Матякубов, Р. Болтаев, Ҳ. Аминов “Хоразм танбур чизиги” китоби ушбу тадқиқотимиз учун асосий манбалардан бўлиб хизмат қилади.

Тадқиқот методологияси. Ушбу мақолада мақом туркумларини таҳлили, назарий томонларига эътибор қаратдик. Туркумларни таҳлил қилиш учун устоз, мусиқашуносларнинг фикрларини ўргандик. Маълумотларни асослашда ва таққослашда бир нечта манбаларга таяндик. Мавзуни очиб бериш мақсадида мақом чолғу куйлари ва рақс куйларини назарий асослари ва келиб чиқиши томонларига эътибор бердик. Тадқиқотнинг энг кенг кўриниши ёзма манбалар, китоб ва оғзаки суҳбат услубидан Ўзбекистон халқ артисти Г. Матякубова ва мусиқашунос олим Р. Болтаев фикрларидан кенг фойдаландик.

Таҳлил ва натижалар. Маълумки, мусиқа ва рақс санъати халқ маънавияти ва анъаналарининг кўзгусидир. Бугунги даврда миллий қадриятларнинг қайта тикланиш жараёни маданий меросимизни, шу жумладан асрлар давомида шаклланган бадиий анъаналаримизни ҳар томонлама ўрганишни тақозо этмоқда. Бу борада халқимизнинг бебаҳо маънавий мулки бўлган, халқимиз томонидан яратилиб, авлоддан-авлодга ўтиб ўзининг мавқеини сақлаб келаётган халқ ижодиёти намуналари – ҳар доим ҳам ёшлар тарбиясида ватанпарварлик, меҳнатсеварлик, касбга садоқат, инсонларга меҳр ва муҳаббат туйғуларини шакллантирувчи ва ривожлантирувчи восита сифатида хизмат қилиб келган, доимо ўзининг руҳий ва маънавий таъсирини ўтказган.

Кейинги йилларда мамлакатимизда қадимий ва бой маданий меросимиз, миллий ўзлигимиз бетакрор қадрият ва анъаналаримиз, маданият ва санъатимизни қўллаб қувватлаш ва ривожлантириш борасида тизимли ишлар амалга оширилмоқда. Рақс санъатини ҳар томонлама ривожлантириш, “устоз-шогирд” анъаналарига асосланган рақс мактабларини яратишни замоннинг ўзи талаб этмоқда[2].

Ўзбекистонимиз бағрида гуллаб-яшнаётган Хоразм санъати ва маданияти тўғрисида буюк олимларимиз С.П.Толстовнинг “Древний Хорезм”, “Қадимги Хоразм маданиятини излаб”, Берунийнинг “Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар” асари, Исо Жабборовнинг “Кўҳна харобалар сири”, Т.Қиличевнинг “Хоразм халқ театри”, В.И.Авдиевнинг “Қадимги шарқ тарихи”, М.Рахмоновнинг “Ўзбек театр тарихи”, Геродотнинг “Тарих” китоби, IX том, С.П.Сенсеровнинг “Легенда О Хорезма”, Маъмун академияси архивларида сақланаётган маълумотлар, археологик қазилмалар натижасида Жонбосқалъа, Калтаминор ёдгорликлари ва “Авесто” китобидаги маълумотлар бизгача етиб келган[5].

Юқоридаги манбаларга асосланиб шуни таъкидлаш лозимки, Хоразм рақслари тарихини ибтидоий замондан, то XX асргача босиб ўтган йўлини, шаклланишини, тараққиёт йўллари, шунингдек, ҳар бир тарихий даврдаги услуб ва жанрларини ўзига хос хусусиятларини борица аниқлаб чиқишга имкон беради.

Шу ерда эл севган, буюк санъаткар Ўзбекистон, Туркменистон, Қарақолпоқистон халқ артисти К. Отваниёзов ижро қилган “Тўйлар муборак” қўшиғидаги бир мисрага эътиборингизни қаратмоқчиман.

Тўйга келар – қарри ёш, йигит-қизлар қалам қош

Барча тўйга келганлар дўсту иноқ ҳам қардош.

Созанда ол созингни шайлагил овозингни

Тўйда қилайлик ялла, ўйинчи қил нозингни.

Комил қилади табрик элу халқим табаррук

Томошалар мўл бўлсин ўйин мақоми Бузрук[10].

Хозир ижро қилинадиган Тани мақоми Бузрук лад тузилишига эътибор қиладиган бўлсак, айнан шу лад асосида бугунки кунгача яшаб келаётган Дутор мақоларида сақланиб қолган, рақс куйларини учратиш мумкин.

Тани мақоми Бузрук

М.М. ♩ = 60

1-хона

Харкимки фа - кир гў - ша - си бўл - миш ма - кон ан га
Хо - тир ҳа - ми - ша даҳ - ри ғам - дин О - мон ан - га

во - яй

Мақом жанри кўлами кенг, шеърый матн маъноси чуқур алоҳида тайёргарлик талаб этадиган, махсус мактаб ўтаган хонада ва хофизлар куйлайдиган диапазони кенг бўлган асарларни ўз ичига олади[7].

Мақом жанридаги асарларнинг тузилиши, турли мусиқий ва шеърый мураккабликларга эга бўлганлиги учун ўзларига касб қилган айрим ижодкор санъаткорларга хос бўлган мусиқий мажмуадир.

Хозирги давр рақс санъати усталари репертуарида мустаҳкам ўрин эгаллаб, мумтоз рақс турлари хисобланган бир қанча рақслар авлоддан-авлодга ўтиб, устоз-

шогирд анъаналари асосида сақланиб келмоқда. Рақсдаги ҳар бир ҳаракат айнан устозлар ижро қилган усулда ёшлар томонидан ўрганиш йўлга қўйилган.

Бизнинг юртимизда бой маънавий ҳазина мавжудки, у неча минг йиллар аввал ҳам ижро этилган ва биздан кейинги авлодлар ҳам ижро этишга етиб ортадиган бойлик ҳисобланади.

Хоразм олти ярим мақоми ичида мужассам бўлган “Бузрук” мақоми лад тузилиши шундай бир улуғворлик ва рақс боб оҳанглар мужассам бўлганлигига шубҳа йўқдир. Бунга мисол Хоразм Дутор мақомларига кирувчи “Оразибом” оҳангларидаги лад тузилиши кўриб чиқсак.

Огаҳий газати

Allegretto

Иш-қинг га - ми-да дий-да - йи гир -
Ҳажринг ту - ни-да но - ла ю аф -

ё - ни - ма раҳм эт (ё - - рай кур -
ғо - ни - ма раҳм эт

бо - нинг бў - ла - йи - най

Жавринг че - ки-бон жо - ну ха - зин

Тадқиқот натижасидан келиб чиққан холда шуни айтиш мумкинки Хоразм олти ярим мақом мажмуасидаги Бузрук, Рост, Наво, Дугоҳ ва Сегоҳ мақом Уфорилари айнан рақс билан ижро қилинадиган куй ва ашулалар. Уфориларнинг ўлчови, доира усули, суръати анча тез бўлиб рақс ижросига мосдир. Масалан Уфори Наво, Уфори Дугоҳ эл орасида кенг тарқалган рақс куйлари. Бу рақсларни асосан эркак раққослар, ҳозирги даврда эса аёл раққосалар билан биргаликда ижро қилиш урфга кирган[6].

Уфори Наво

М.М. ♩ = 90

1-Хона

Уфори Дугох

Рақсинг қайд этилган жиҳатлари умуминсоний туйғуларни ўзида тўлақонли акс эттиришига асос бўлган. Рақсинг тарихий анъаналарни тиклаш, миллий анъаналарни мустаҳкамлаш, ёшларнинг маънавий-маданий оламини бойитишда рақс санъатини ўрни катта.

Хулоса. Тадқиқот натижасида шундай тушунчалапр маълум бўлдики рақс ижрочилиги халқимизда анъанавий услубга эга мукамал мақомларнинг айтим йўллари яқинроқ туради. Рақс санъати иқтидорли моҳир раққослар томонидан ижро этилган ва бу анъана авлоддан-авлодга ўтиб келган, улар маълум шароит ва урф-одатларга таянган холда юзага келган. Рақс санъати билан мақомларни узвий боғланиши бир неча ашулалар асосида таҳлил этилди, мақомлардаги рақсбоб ашулалар номуналари ҳали охиригача ўрганилмаган.

Хоразм рақслари шўх ва асов Амударё юзлаб ирмоқларга бўлингани каби ўйин ва рақсларининг ҳам 101 хили бор. Халқаро ЮНЕСКО ташкилоти раҳнамолигида уюштирилган “Шарқ тароналари”, “Бойсун баҳори”, Тошкент, Самарқанд, Хива, Бухоро, Шахрисабз, Термиз, Марғилон шаҳарларининг юбилей тадбирларида, “Авесто -2700”, Хоразм Маъмун академияси 1000 йиллиги тўйларида Хоразм рақслари айниқса “Лазги” рақси ижро этилди.

Ўзбекистон халқ артисти Гавҳар Матёкубова раҳбарлигидаги шўх ва дилбар қизлар дастаси жаҳоннинг қирқдан зиёд Осиё, Европа, Америка мамлакатларида “Лазги”, “Норим-норим”, “Оразибом”, “Ушлини уфориси”, “Уфори Наво”, “Уфори Дугоҳ” каби ўнлаб рақсларини маҳорат билан ижро этиб, томошабинлар олқишига сазовор бўлганлар.

Бугунги кунда рақс санъатига ихлос қўйган ижрочи раққослар ва раққосалар талайгина. Уларни илмий ва назарий томонларини ўрганиш мусиқашунос олимлар томонидан кенг қўламда олиб борилмоқда. Хоразм рақс туркумлари санъаткорларимиз ижро дастурларида ўрин олиб келаётгани бу санъатимизнинг умри боқийлигини кўрсатади.

References:

1. “Ўзбек миллий мақом санъатини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017-йил 17-ноябрь ПК 3391-сонли қарори.
2. “Рақс санъати соҳасида юқори малакали кадрлар тайёрлаш тизимини тубдан такомиллаштириш ва илмий салоҳиятни янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020-йил 4-феврал ПК 4585-сонли қарори.
3. Мирзияев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз. –Т.: Ўзбекистон, 2017
4. Матякубова Г. Офатихон лазги Урганч 1993
5. Матякубова Г. Лазги. Тошкент 2017
6. Матякубов О. Хоразм Дутор мақомлари ва Олти ярим мақоми. Янги аср авлоди нашриёти Тошкент 2018
7. Матякубов О. Болтаев Р. Аминов Х. Хоразм танбур чизиги. Тошкент 2010
8. Рахимова Г. Хорезмский танец Тошкент 1978
9. 9.Соломонова Т. Ўзбек мусиқаси тарихи. Ташкент 1981
10. Юсупов М. Ўзбек халқ музикаси. VII-жилд Тошкент 1959
11. Кличев Т. Хоразм халқ театри. Тошкент 1988